

Серед різних засобів вираження напрямку руху в українській мові найбагатшими за своїми потенціальними можливостями є прийменникові дієслівні сполучення із значеннєво співвідносними прийменником і префіксом дієслова. Префікси та прийменники в таких конструкціях мають спільне походження і виконують у сучасній мові споріднену функцію — визначників просторових відношень. Різне поєднання префіксів-прийменників у межах словосполучень дає змогу виражати найтонші нюанси у передачі спрямованості дії — руху. Так, наприклад, для вираження руху всередину обмеженого простору вживаються конструкції, де в ролі стрижневих виступають дієслова переміщення з префіксами **в-(у-), за-, ви-, при-, від-(од-), з- (с-)**, а від них залежать іменники в знахідному відмінку з прийменниками **в(у), на, між (межи), поміж, під, за** або в родовому відмінку з прийменником **до**. Кожен із названих префіксів і прийменників вносить свій відтінок у загальне значення напрямку, вираженого словосполученням. Зокрема, у конструкціях із прийменниками-синонімами **в(у)** та **до** значення дієслівного префікса **в-(у-)** повністю збігається із просторовим значенням прийменників (явище граматичного плеоназму), пор.: «Подорожні в'їхали у передмістя Запорізької Січі» (Довженко); префікс **за-** додатково містить кількісно-часовий відтінок, напр.: «Вечорами вже молодь **забігає** до хати, балалайка побренькує, пісні гудуть» (Гончар); префікс **ви-** одночасно вказує на вихід звідкілясь, напр.: «Молодиці **виволокли** в сіни стола й дали дорогу гостям» (Нечуй-Левицький); префікси **від-(од-), при-** вказують на результативність, напр.: «На новому аеродромі пілотів **відвели** у будинок» (Собко); «Двічі його як забастовщика по етапу **приганяли** в рідне село» (Гончар); префікс **з-(с-)** вказує на спрямованість руху вгору або вниз (залежно від лексичного значення керованих іменників), напр.: «[Катерина] птицею злетіла в сідло» (Руденко); «На кліті я злетів у шахту темпу і тривожну» (Сосюра) та ін.

Хоч прийменникові конструкції у наведених вище реченнях і об'єднуються загальним значенням спрямованості руху всередину обмеженого простору, проте назвати їх синонімічними не можна, оскільки їм не властиві всі ознаки, що характеризують словосполучення-синоніми.

Основними умовами синонімії словосполучень є: а) спорідненість значень; б) можливість взаємозаміни їх компонентів (префіксів або прийменників) в однаковому лексичному оточенні без порушення змісту всієї конструкції, напр.: в'їхати в двір — заїхати в двір або: в'їхати до двору — в'їхати на двір; в) спільність для них конструкції-антоніма, пор.:

ввійти в кімнату	> вийти з кімнати;
зайти в кімнату	
вийти на гору	> зійти з гори.
зійти на гору	

Синонімія прийменникових словосполучень префіксованих дієслів виявляється в двох планах: а) як синонімія префіксів; б) як синонімія прийменників.

Центрами синонімічних словосполучень першого типу є однокореневі різнопрефіксні дієслова з однаковим (або співвідносним) залежним компонентом, пор.: присунутись до вікна — підсунутись до вікна; вилізти на дерево — злізти на дерево.

Серед словосполучень, що виражають спрямованість руху ззовні всередину, найяскравіше виявляється синонімія префіксів **в-(у-)** і **за-** (антонімом до них виступає префікс **ви-**). При цьому, якщо префікс **в-(у-)** керуючого дієслова підкреслює сам процес входження предмета в якийсь обмежений простір, то префікс **за-** додатково містить кількісно-часовий відтінок: рух усередину мислиться з певним обмеженням у часі. Напр.:

В контору артилі вбіг Прокіп (Тютюнник). Машина в'їхала в якийсь двір, і Оксана опинилася за тюремними мурами (Кучер). І от нарешті рипнули двері — і в хату увійшов Муха Іван (Головка). Чи це я вліз у ставок? (Нечуй-Левицький).

В село із лісу Вовк забіг (Глібов). У двір заїздили підводи, заходили й виходили червоноармійці (Первомайський). Сьогодні Давид у сільраду заходив (Головка). Свиня у панський двір залізла (Глібов).

Лише при окремих перехідних дієсловах переміщення типу *нести, вести, везти* спостерігається синонімія префіксів **від-** і **за-** (їхній спільний антонім — **при-**).

Пор.:

В а р к а . Тут борошна ані пилиночки. Нікому зерна віднести до млина (Кропивницький). А що коли це шпигун, переодягнутий у жіночу одягу, і прикинувся божевільним. Треба відвести в село (Тютюнник). Пані: Глядіть не завезіть іще нашої панни до Чернігова (Васильченко).

Сини занесли бідного Миколу до хати (Франко). Інженера завели в село на окрему квартиру (Вершигора). Батько мене відвіз знову до Бобринця (Кропивницький).

У певних синтаксичних умовах синоніміями виступають префікси **в-(у-)** та **ви-**, які звичайно мають протилежне значення. Це спостерігається в конструкціях, де залежним компонентом є іменники — назви просторових понять типу *степ, поле, дорога, стежка, шосе* і под. Для вираження скерованості руху в межі (чи на поверхню) простору, позначуваного названими іменниками, використовуються словосполучення, центрами яких виступають дієслова переміщення з префіксом **ви-**. Дієслова з префіксом **в-(у-)** в таких випадках не вживаються. Напр.: «Молоді дерева забилися між кінями, затріщали під колесами. Виїхали на просіку» (Гончар); «Озирнувшись навколо себе, Юлія взяла велосипед і вивела на стежку» (Тютюнник); «Коли виїхали в поле, навкруги хороше запахло свіжозораною вогкою землею» (Стельмах) і под.

Синтаксичними еквівалентами названих конструкцій є словосполучення, центрами яких виступають дієслова з префіксом **в-(у-)**, а залежні іменники позначають простір із чітко визначеними контурами (*вулиця, майдан, проспект, переправа* і под.), напр.: «В'їздить бундючно на майдан Владар кріпацьких душ, їх пан» (Бажан); «Уже вечоріло, коли вони вповзли на першу броварську вулицю» (Збанацький); «Стидив би ся з таким мотлохом на переправу в'їздити» (Гончар) та ін.

При вираженні спрямованості руху зсередини назовні міжпрефіксальна синонімія в словосполученнях дієслів переміщення не розвинулась. Щоправда, при окремих дієсловах у синонімічні відношення вступають префікси **ви-** і **від-(віді-, од-)**.

Пор.: вислати з села
відіслати з села > прислати в село.

Напр.:

Мужчин Анна без усяких церемоній вирядила з хати (Колесник). Батько, наче п'яний, хитаючись, вивів шкіньку з двору (Панас Мирний). Ранком наша пані виїздили з Росії (Леся Українка).

Старі діди селянські, що їх відрядили з глухого села, — попрощалися з Іллічем (Еллан). Уляна, побачивши конячину в дворі, напустилася на Йоньку з лайкою та погрозами, просила, щоб відвів із двору (Тютюнник). Синявін, від'їжджаючи з Намангана до Ташкента, не сказав правди Саїдові (І. Ле).

Кожна із наведених конструкцій характеризується своїм семантичним відтінком: у словосполученнях дієслів з префіксом **від-** підкреслюється момент віддалення від певної межі, а в словосполученнях дієслів із префіксом **ви-** наголошується спрямування руху зсередини назовні.

Часто як синоніми виступають префікси **ви-** і **з-(с-)**, виражаючи спрямованість дії — руху вгору—у словосполученнях типу *вийти на гору* — *зійти на гору*. При цьому префікс **з-(с-)** акцентує увагу на процесі проходження всього шляху переміщення, а префікс **ви-** увиразнює результативний відтінок. Пор.:

Абібула вийшов на гору і сів спочатку (Коцюбинський). Обміркувавши все вночі, я вирішив вилізти на димар (Смілянський).

Походимо ж, моя зоре, зійдемо на гору (Шевченко). Місто мале. На дзвіницю злізти, — видко жита й хутори сусідні (Плужник).

При окремих дієсловах синонімічний ряд префіксів **ви-** і **з-(с-)** доповнюють префікси **під-** або **за-**, напр.:

І дійсно пішло весіле своїм порядком. Яко-тако висадили молоду на коня (Хоткевич). Стара ледве злізла на віз (Панас Мирний).

Миттю військо спорядили, На коня царя зсадили (Первомайський). Катря залазить на віз, розстеляє сіряк і сідає на нього (Головко).

У словосполученнях із просторовим значенням наближення до предмета споріднені відношення виражають префікси **при-** і **під-(піді-)**. Напр.:

До берега частенько припливала [щука] (Головко). Козаки приступають до столу (Нечуй-Левицький.). Катерина присовує до шафи крісло (Вільде). Дмитрик скубнув по дорозі козу... Далі, вчепившись ззаду до панських саней, приїхав до мосту (Коцюбинський).

Коли підпливали до острова, на воді неждано заспівали лебеді (Стельмах). До саней з боку чорного лісу підступало з десяток невідомих (Речмедін). Вартовий по кімнаті, Данько Варивода, підсунув Климове ліжко до самісінької груби (Гримайло). Яків під'їхав до брами і тут побачив Годоску (Стельмах).

У таких конструкціях прийменник **до** вказує на межу поширення руху; залежні іменники називають просторові поняття або окремі предмети, які можуть бути орієнтирами руху. Якщо ж залежними іменниками є назви населених пунктів або порожнистих предметів, то дієслова з префіксом **під-(піді-)** вказують лише на наближення до пункту, а дієслова з префіксом **при-** виражають спрямованість руху всередину обмеженого простору. Звичайно у таких випадках синонімії префіксів немає. Пор.:

Село, до якого ми під'їжджали, звалося Синій Вир (Жураховнч). Проспавши Бахчисарай, підлітає до Севастополя... залізницею (Остап Вишня).

Вчора приїхав я до Відня, а сьогодні їду до Львова (Коцюбинський). А коли вдарила революція, на крилах [хлопець] прилетів до рідного міста (Цюпа).

З обмеженим колом дієслів (*іти, їхати, летіти*) вживаються префікси-синоніми **ви-** і **від-(од-)**, означаючи спрямованість руху у напрямі певного об'єкта. Напр.:

Перетнемо оцей шмат Австрії, а тоді, мабуть, вийдемо на Прагу (Гончар). Він [Маркович] теж сьогодні виїздить в Кременчуцький повіт (Панас Мирний). Тільки-но рушив лід, як починають вилітати на північ птахи, що зимували на південних річках і болотах (Пархоменко).

Вантажний поїзд збирався відійти на Гомель (І. Ле). — Ми ще побачимось, — сказала я перша, — післязавтра я від'їжджаю до Берліна (Яновський). Вже відлетіли у краї чужі ті птиці, що вважав я ластівками (Рильський).

Вибираючи якусь із наведених синонімічних конструкцій, звичайно керуються семантичним принципом: словосполучення, у яких виступають дієслова з префіксом **від-** (**од-**), конкретніші, в них помітний відтінок віддалення від певної межі; конструкції дієслів з префіксом **ви-** ширші за значенням і можуть бути обтяжені рядом інших додаткових відтінків.

П р и й м е н н и к о в а с и н о н і м і я у словосполученнях дієслів переміщення найширше виявляється, коли треба передати спрямованість дії — руху ззовні всередину. Центрами таких словосполучень бувають дієслова з префіксами **в-(у-)**, **за-**, а також **ви-**, **від-** (**од-**), **при-**, у синонімічні відношення тут вступають прийменники **в(у)**, **до** і **на**, кожен з яких характеризується сполучуваністю з певним колом імен. Напр., прийменник **в(у)** вживається при іменниках:

а) назвах приміщень, будівель, споруд, установ (*дім, кімната, землянка, інститут* тощо);

б) назвах порожнистих предметів, а також транспортних засобів переміщення (*відро, глек, човен, машина*);

в) назвах обмеженого простору, в тому числі й порослого рослинністю; назвах певного середовища (*двір, майдан, поле, яр, сад, очерет, озеро, пісок* і под.);

г) назвах населених пунктів та географічних назвах (*місто, хутір, Ленінград, Крим* та ін.);

д) назвах різних отворів, через які здійснюється рух (*вікно, двері, ворота, щілина*).

Прийменник **до** може сполучатися не з усіма переліченими вище семантичними групами іменників, а лише з назвами приміщень та їхніх частин, різних споруд, населених пунктів і зрідка — назвами порожнистих предметів. Пор.:

Річард і Деві увіходять в хату потомлені (Леся Українка). Два фургони скотились з гори і в'їхали в Комарівку (Нечуй-Левицький). Вхопив його та й укинув Максима святого у криницю (Шевченко).

Увійшов до хати бундючно, ведучи за собою п'ять жінок (Вільде). Полк вступив до Праги надвечір (Гончар). Найлегше було вкинути листівку до поштової скриньки (Вільде).

Крім лексичного чинника, що обмежує взаємозаміну синонімічних прийменників **в(у)** і **до**, слід також відзначити діалектну традицію: як відомо, конструкції з прийменниками **в(у)** більш поширені в південно-східних, а конструкції з прийменником **до** в південно-західних говорах.

Прийменник **на** виражає спрямованість руху всередину чогось лише при окремих іменниках — назвах приміщень та їх частин, установ тощо (*кухня, квартира, конюшня, кузня, ферма, фабрика, завод, економія, станція, вокзал, пошта, телеграф*), назвах чітко обмеженого простору (*двір, пасіка, аеродром, пристань, проспект, майдан, вогнева, переправа, перон, лиман*), окремих географічних назвах та назвах адміністративного поділу (*Сахалін, Капрі, Камчатка, Кубань, Дон, Урал, Кавказ, Далекий Схід, Україна, Полтавщина, Львівщина*), а також словах *хутір, село, дача*¹. Напр.: «Прокопенко і Зборовський перші увірвалися на вокзал, де петлюрівці зчинили неймовірну метушню» (Довженко); «Поїзд прибув на станцію зарані» (Головко); «Маковей вступив на вогневу як молодий королевич» (Гончар); «Ви повинні зібратись і приїхати на Капрі» (Коцюбинський) та ін.

Більшість із зазначених вище іменників не вживаються з прийменниками **в(у)** чи **до**. Лише в деяких словосполученнях з іменниками *кухня, дім, вокзал, двір, хутір, село* та деякими іншими можна спостерігати синонімію названих прийменників. Пор.: «У двір заїздили підводи, заходили й виходили червоноармійці» (Первомайський); «Чоловік

¹ Див.: А. С. Колодяжний, Прийменник, Харків, 1960, стор. 51; Е. Ю. Владимирский, К изучению предложно-падежных конструкций с пространственным значением, «Вопросы теории и методики преподавания русского языка иностранцам», М., 1963, стор. 71—80; Е. Хераскова, Изучение употребления предлогов **в** и **на** при обозначении места и направления действия, РЯНШ, 1962, № 2, стор. 37—40, та ін.

злякався, заскочив до двору і грюкнув за собою хвірткою» (Яновський); «Аж ось заїжджає чоловік на двір»; «Прийшовши у село до церкви, Явдоха і каже Солосі...» (Квітка-Основ'яненко); «Заїхали до села...» (Глібов); «Лютували махновці-бандити, коли знов я прийшов на село» (Сосюра); «Марту принесли на кухню»; «Ну, ото ми і увійшли до кухні» (Панас Мирний); «Прийде Яким до них на кухню і, як звичайно, засне на лаві» (Коцюбинський).

Спрямованість руху в напрямі до якогось предмета передається синонімічними прийменниками **до** і **під**. Стрижневими тут можуть бути дієслова з префіксами **при-** і **під-** (**піді-**): прийти до лісу — прийти під ліс, підійти до хати — підійти під хату.

Взаємозаміна прийменників **до** і **під** у словосполученнях цього типу можлива лише при іменниках — назвах понять простору чи предметів, що мають висоту (*мур, ворота, ганок, двері, будинок, дерево* та ін.), а також назвах населених пунктів. Пор.:

Степан молодцювато під'їхав на Під'їхав Остап під свої ворота — до отця, димчастих шкапах до... воріт (Стельмах). до неньки(Марко Вовчок). Дивізії, зняті з-за Рейну, з гір Італії, прибували під Будапешт (Гончар).

Проте не завжди в аналізованих словосполученнях можлива взаємозаміна прийменників **до** і **під** без порушення змісту. Зокрема, при іменниках — назвах предметів, що своєю формою допускають спрямування руху під них (*міст, арка, вагон, стіл, ліжко* і под.), конструкції з прийменником **до** означають наближення до предмета, а конструкції з прийменником **під** — спрямування руху під предмет. Пор.:

А ось повозка під'їхала до шибениці й Коли мого брата й інших партизанів привезли з лісу пов'язаних і під'їхала безтарка з лісу вже під саму шибеницю, щоб їх вішати, то баби всі голосили (Гончар).

При окремих іменниках (*озеро, річка, ставок, шосе, дорога, залізниця* та ін.) у словосполученнях із просторовим значенням спрямованості руху до певного пункту синонімічні відношення виражають прийменники **на** і **до**. Центрами цих словосполучень виступають дієслова з префіксом **ви-**. Напр.:

Щоб вийти на Будапештське шосе, полк Піхота вийшла до шосе уже ввечері мусив з артилерією й обозами перетнути першого дня наступу і стала просуватися близько 10 кілометрів осінньої розбухлої вздовж нього (Гончар). трясовини (Гончар).

Наявність синонімічних конструкцій дозволяє уникати мовних повторень, стилістично урізноманітнювати фразу. Так, наприклад, у реченні «І підківки відскакують з чобіток від танців» («Пісні та романси») — вживання прийменника **з** (відскакують з чобіток), замість поширенішого у таких конструкціях прийменника **від**, зумовлене потребою усунути повторення двох різних за значенням конструкцій з прийменником **від**. А в реченнях типу «В хату до мене Жовтневої днини Птиця влетіла» (Малишко); «Увійшов я до вас у хату, як у рай уступив» (Панас Мирний) — уникнуто можливого збігу двох прийменників **до** («до хати до мене») саме завдяки наявності в мові прийменника-синоніма **в(у)**.

Нехтування синонімічних можливостей української мови при вираженні просторових значень призводить до порушення милозвучності фрази, як, наприклад, у реченнях: «Усіх з сьомого вагона ввели в великі сіни» (Хижняк); «Шибка у вікні видавлена, і крізь неї влітає в кімнату вітер» (Тютюнник), де маємо збіг приголосних **в**. Цього збігу можна було б уникнути, вживаючи префікс **за-**, як синонім префікса **в-(у-)**, або прийменник **до**,

синонімічний прийменникові **в(у)**.

Отже, синонімічні прийменникові конструкції виражають найрізноманітніші стилістичні відтінки просторових відношень у сучасній українській мові, розвивають гнучкість, виразність фрази.

Явище міжпрефіксальної синонімії у синонімічних словосполученнях розвинулось на ґрунті послаблення первинного просторового значення префіксів і розширення у зв'язку з цим їх здатності вступати у смислове співвідношення з новим колом прийменників. На процес синонімії дієслівних префіксів можуть впливати: а) семантика дієслівної основи; б) деякі граматичні властивості дієслова, зокрема перехідність — неперехідність (пор.: *відвести* || *завести в школу*; *відвезти* || *завезти до млина*).

Вияв прийменникової синонімії у словосполученнях просторового значення великою мірою зумовлюється семантикою керованого іменника. На поширеність тієї чи іншої синонімічної конструкції помітно впливає також діалектна традиція.